

Олена Бабічева,

заступник директора Центральної наукової бібліотеки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

**НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ
У БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПРАКТИЦІ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. КАРАЗИНА**

Висвітлено значення сучасних інформаційних технологій для організації високотехнологічної роботи бібліотеки. З'являються нові послуги, змінюються форми бібліотечно-інформаційного обслуговування, які виводять його на якісно новий рівень, забезпечуючи вільний доступ до інформації та розширюючи аудиторію користувачів.

Ключові слова: інформаційні технології, автоматизація, обслуговування користувачів, відкритий доступ, фонди, бібліотека.

Розвиток нових інформаційних технологій впливає на функції та завдання бібліотеки. Змінюються традиційні форми бібліотечно-інформаційного обслуговування, з'являються нові послуги, що забезпечують вільний та необмежений доступ до інформаційних ресурсів. Сучасні бібліотеки об'єднують у своїх фондах колекції традиційних та електронних документів, реалізують комбінований підхід до збирання, зберігання та надання інформації.

Прикладом такої бібліотеки є Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. ЦНБ заснована 1804 р. одночасно з університетом і є однією з найстаріших та найбільших бібліотек України. Фонд бібліотеки – унікальне зібрання книг і періодичних видань, що містить рукописи, рідкісні видання, зокрема інкунабули, палеотипи. Сьогодні фонд ЦНБ складає більш ніж 3 350 000 документів. Для користувачів працюють: 5 абонементів, 12 читальних зал, 2 спеціалізовані зали каталогів (традиційний та електронний), зала інформаційного сервісу, Центр інтернет-технологій, інформаційний Центр «Вікно в Америку». Щорічно бібліотека обслуговує понад 50 000 користувачів, яким видає більш ніж 1 000 000 прим. документів. Відвідування складають 500 000. Електронний каталог містить більш ніж 700 000 записів.

Зберігаючи багаті традиції та накопичений досвід, ЦНБ активно підтримує позитивні тенденції розвитку інформаційно-бібліотечної діяльності для забезпечення вільного доступу до інформації. Метою бібліотеки є розвиток інноваційних методів роботи, створення нової інфраструктури інформаційного обслуговування зі застосуванням нових технологій, максимально комфортного бібліотечного середовища, надання доступу до інформації широкій аудиторії користувачів, збереження та розкриття унікальних фондів.

Зважаючи на виконання вищевказаних завдань та напрямків діяльності були визначені особливості обслуговування: комплексний характер обслуговування, надання широкого спектру послуг з використанням інформаційних технологій; забезпечення вільного доступу до інформації для всіх категорій користувачів; оперативність надання інформації; доступ до електронних ресурсів; обслуговування віддалених користувачів; забезпечення користувачів знаннями та вмінням самостійно працювати з інформацією, що є для сучасної людини необхідним.

З 1998 р. у ЦНБ впроваджена автоматизована система обслуговування із застосуванням технології штрихового кодування. Створено відділ реєстрації користувачів та комп'ютерного дизайну. Відділ самостійно виготовляє для кожного користувача штрихкодovu пластикову реєстраційну картку, створює електронний формуляр, єдиний для усіх пунктів обслуговування у бібліотеці. Електронний формуляр містить: інформацію про користувача, про пункти його обслуговування, про всі поточні видачі, терміни повернення документів, автоматично здійснюється контроль за дотриманням термінів повернення літератури. Організовано автоматизоване робоче місце адміністратора бібліотеки з доступом до електронного формуляру, що дозволило більш оперативно та ефективно проводити роботу з попередження читацької заборгованості.

Сьогодні інноваційні форми роботи стали для ЦНБ пріоритетними. Зростаюча мобільність користувачів, зміна рівня їх грамотності, запитів та очікувань зумовлює появу нових бібліотечних послуг та робить електронне середовище основним знаряддям сучасної бібліотеки.

Електронний каталог у ЦНБ ведеться з 1991 р. та цілодобово доступний користувачам через інтернет. На сьогодні він містить більш ніж 700 000 записів. Доступ до нього надається через веб-сайт ЦНБ, що є одним із найефективніших та найзручніших способів донесення до користувачів інформації про можливості та послуги бібліотеки, важливим засобом формування її іміджу. Щодня сайт ЦНБ відвідують від 1500 до 3000 користувачів.

2004 р. запроваджено електронне замовлення документів. За допомогою інтернету користувачі у будь-який час, з будь-якого комп'ютера можуть не тільки переглянути електронний каталог бібліотеки, підібрати необхідні документи, а й замовити їх у читальну залу чи на абонемент. Це дуже важливо для студентів та викладачів тих факультетів, які територіально віддалені від бібліотеки, а також для студентів заочної форми навчання. Перевагами електронного замовлення є постійна доступність, зручність у використанні, максимум інформації про документи та їх місцезнаходження в бібліотеці, швидкість пошуку та оформлення замовлення, гарантія отримання замовлених документів. Важливо, що на етапі оформлення замовлення система проводить контроль терміну повернення виданих раніше документів. Якщо є заборгованість перед бібліотекою, замовлення не може бути оформлене до повного розрахунку. Це зобов'язує користувачів постійно контролювати терміни повернення документів. У ЦНБ є можливість перегляду власного електронного формуляру через інтернет з цілодобовим доступом. Користувачі самостійно контролюють видачу документів у своєму електронному формулярі, термін повернення їх до бібліотеки або продовження терміну користування.

Для використання читачами електронного замовлення у ЦНБ організовано робочі місця не тільки в залі електронного каталогу, а й у кожному з пунктів обслуговування (у читальних залах, на абонементі наукової та художньої літератури, у залі традиційних каталогів).

Для отримання статистичних даних про звернення та використання ЕК створено програму-лічильник для сайту, що дозволяє отримати інформацію про відвідування його сторінок, зокрема електронного замовлення у повному обсязі: з графіками, таблицями. Програма дозволяє визначати кількість відвідувань, прослідкувати географію користувачів за певний проміжок часу.

Для самостійного навчання користуванню електронним каталогом та електронним замовленням 2007 р. розроблено навчальний курс «З чого почати». Курс розміщено на сторінці «Електронний каталог», він є складником електронної версії занять з «Основ бібліотечно-бібліографічної та інформаційної грамотності» для віртуального навчання. До електронної версії занять входять також модулі: «Пошук у традиційних каталогах» та «Правила опису джерел та складання бібліографічних списків літератури». Навчальні курси створені з метою навчити користувачів швидко, ефективно та самостійно орієнтуватись в електронних ресурсах ЦНБ; правильно та грамотно їх використовувати; складати бібліографічні списки до наукових

робіт згідно з існуючими вимогами. Особливістю електронних навчальних курсів є те, що модулі розташовано окремими текстами з наочними матеріалами; користувач має змогу неодноразово звертатись до курсів у зручному для нього темпі; ілюстровано прикладами; за необхідності курси швидко корегуються, додаються нові; курси двомовні – українською та російською.

2007 р. у ЦНБ організовано довідково-бібліографічну службу «Віртуальний бібліограф». Ця служба створена для обслуговування віддалених користувачів ЦНБ за допомогою інтернету. Виконуються тематичні, фактографічні та адресні довідки на базі традиційних та електронних ресурсів бібліотеки, а також здійснюється пошук інформації у мережі інтернету. Це новий і перспективний напрямок діяльності з довідково-бібліографічного обслуговування. Особливістю цієї розробки є те, що база даних архіву довідок структурована за науками, розроблено окремі входи для користувача та бібліографа, працює система ідентифікації користувачів через базу даних LIBER, у якій створено електронні формуляри. Важливо, що архів виконаних довідок доступний через інтернет для всіх локальних користувачів.

Програма, яку виконує бібліотека, була б неповною, якби не було зворотнього зв'язку з користувачами, що допомагає бібліотекарям бачити бібліотеку очима користувачів, проблеми, з якими вони стикаються, їх побажання і вдячність, висловлену на сторінках «Бібліотечного форуму». Ця служба персональних контактів бібліотекаря з користувачем у режимі онлайн розпочала свою роботу на сайті бібліотеки 2006 р. Усі побажання та зауваження користувачів розглядаються та враховуються у подальшій роботі бібліотеки.

Комплексне обслуговування користувачів забезпечується функціонуванням комп'ютерної мережі ЦНБ (99 комп'ютерів), до складу якої входять дві локальні мережі: автоматизована бібліотечна мережа «LIBER-MEDIA» та Інтернет-мережа. 1998 р. абонемент наукової та художньої літератури став першим з пунктів обслуговування, що запровадив автоматизоване обслуговування. Зараз абонемент обслуговує студентів усіх курсів, аспірантів, викладачів, наукових співробітників, працівників університету. За допомогою штрихкодування та сканування документів відбувається їх видача, повернення та продовження терміну користування. Повернення документів можливе навіть без допомоги бібліотекаря – через «скриньку для повернення документів», що передбачена у бібліотеці. У певному режимі під час повернення система сама визначає за штрихкодом документу, на чий формуляр він був виданий та списує його.

Щоденно абонемент відвідують до 500 користувачів, книговидача складає близько 1000 прим. Автоматизація обслуговування дозволила зняти обмеження на видачу документів. Студенти та аспіранти отримують до 30 примірників, викладачі та науковці стільки, скільки їм потрібно для роботи.

Бібліотека максимально відкриває свої фонди для користувачів. ЦНБ активно поширює відкритий доступ до фондів, що представлені в читальних залах та на абонементних навчальній літературі. Це дозволяє залучити користувачів до самостійної роботи з фондом. Вони мають змогу отримувати найповнішу інформацію про всі документи у читальній залі, самостійно підбирати необхідні для роботи документи.

Відкриття фондів поставило перед бібліотекарями проблему їх збереження. Захист фонду у ЦНБ забезпечується використанням радіочастотних технологій (захисні датчики на документах та радіочастотні ворота на вході до читальних зал). Перевірка стану фондів здійснюється за допомогою накопичувального сканера, що дозволяє провести переоблік у дуже короткі терміни та не вимагає обов'язкового повернення користувачами документів на момент операції. Це важливо для бібліотеки, що працює у режимі постійного доступу.

Накопичено досвід зі створення електронної бібліотеки ЦНБ: майже 600 повнотекстових версій видань (в форматі pdf та djvu). Це найбільш необхідні для користувачів методичні розробки, конспекти лекцій та монографії університетських викладачів, надані в електронному вигляді та документи з читальних зал, що користуються підвищеним попитом, відскановані у бібліотеці за рекомендаціями викладачів для використання у навчальному процесі. 2006 р. розпочато роботу зі сканування змісту збірників, що надходять до ЦНБ. У електронному каталозі створюється посилання на повний текст книги або зміст збірника.

1996 р. вперше серед бібліотек України у ЦНБ відкрився Інтернет-центр вільного доступу для користувачів за сприяння Міжнародної Ради з наукових досліджень та обмінів (IREX). 2003 р. у рамках програми покращення умов користування інтернетом, що її реалізує Посольство США, у ЦНБ розширено Центр з метою безкоштовного доступу до інтернету. Усі користувачі бібліотеки отримали можливість безкоштовного доступу протягом години щодня. ЦНБ пропонує доступ та навчання всім своїм користувачам. У Центрі проходять заняття-тренінги з користування інтернетом, використання інформаційних ресурсів з різних галузей знань. Центр Інтернет-технологій бере участь у загальноміських заходах, у телеконференціях та телемостах з зарубіжними колегами.

Сучасні інформаційні ресурси швидко розвиваються, що зумовлено

високими темпами розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням різноманітних видів інформаційних джерел. Зараз повнотекстові електронні ресурси є важливим складником фонду. Обслуговування користувачів повнотекстовими базами даних у режимах онлайн та офлайн ЦНБ почала ще 2000 р. 2009 р. ЦНБ стала учасницею проекту «Електронна бібліотека: Центри знань в університетах України». Проект передбачає доступ до світової наукової інформації, використання наукових електронних ресурсів з різних галузей знань, розміщення публікацій викладачів, аспірантів, студентів через власний університетський репозитарій, що знаходиться на сайті ЦНБ, та обмін інформацією. Електронний репозитарій є місцем для самоархівування, зберігання, розповсюдження у цифровому форматі статей та надання вільного доступу до них через інтернет. Бібліотека пропонує користувачам найбільш зручні та вигідні технології для використання наукових електронних ресурсів як у навчальному процесі, так і для розвитку наукових досліджень.

Головними результатами та досягненнями роботи ЦНБ є оцінка користувачів. ЦНБ проводить роботу, спрямовану на оцінку якості та ефективності послуг, на вивчення своєї ролі та місця у інформаційному середовищі університету. Проводячи анкетування серед користувачів «Якою я бачу ЦНБ» бібліотека отримала такі результати: сучасною, швидкою, надійною, приємною, з фантазією, з розмахом.

Розвиток сучасних інформаційних технологій потребує постійної модернізації діяльності бібліотеки, що забезпечить вирішення нових завдань, визначення перспективних напрямків подальшого розвитку, розробку нових ідей та відкриття нових проектів.